

PÁRISI LEVÉL.

PÁRIS, 1891. NOV.

(A francia irodalom erkölcsi megújulásának, az iskolai ifjuság gondolkodása módjában a vallási irány felébredésének jelei. — A pogányság vége. Irta Boissier Gaston, a francia akadémia tagja. Két köt. Hachette, 1891.)

Szerkesztő ur!

Nekem úgy tetszik, hogy gyakran felemlítették a francia irodalomnak aljasságát, és azoknak a materialisticus eszméknek a nyereségét, a melyek harmincz év óta nálunk uralkodnak. Nem állítom, hogy igazságtalanság lett volna erre mutatni és ezt megbélyegezni. Igen helyesen történt, de azt hiszem, hogy egyoldaluan ítéltek. Azt hiszem, hogy a más nemzetek gondolkodása és irodalma is járult ahhoz a maga részéről; nem lehet tehát Franciaország monopoliümának tekinteni. És ha látom azokat a nyilatkozatokat, a melyeket az idegen lapok mindennap hozzánk hoznak, azt kell hinnem, hogy az erkölcsi színvonal másutt sem magasabb, mind nálunk. Azonban mások hibájával nem lehet, nem szabad a magunkét menteni. Megismervén hibás voltunkat, javulásunkra kell törekednünk. Számos jelenségből úgy látszik, hogy az ifjabb francia nemzedékek, melyek elékerülnek, egészen kigyógyultak azokból az irodalmi és egyéb esztelenségekből, a melyek a császárság kora óta nálunk napi rendben voltak és a melyek éppen a császárság fertőztető következményei. Szemmel látható ébredés van mind az egyetemek, mind az iskolák ifjuságának szellemében. Igen vigasztaló és bátorító jelenség, midőn látjuk, hogy tanuló ifjuságunk a materializmusnál magasabb elvet keres, s kijelenti, hogy legalább Krisztus szellemére szükségünk van. A napokban ugyanis a párisi tanulói társulatoknak egy nagyon népes conferentiáján az elnök ezeket mondotta: „Mindenek előtt el kell ismernünk, hogy sem a tudomány, sem a demokratia egy magára nem elégséges; mert egy magasabb elv nélkül csak vak erők. A modern tudomány kezdeténél még volt egy magasabb eszme, mely az emberi lélekbe be volt oltva. És a demokratia csak vak küzdelem lenne az osztályok és érdekek között, ha az igazság és jóakarat lelke nem vezérelne. Tehát a szellemnek kell vezérelni a modern fejlődést és a szellemenben ennek legmagasabb, leghathatósabb, legtermékenyebb elve a szeretet. — A kereszténység mint tan, két-

„ségkivül, nem fog nálunk felébredni, de a Krisztus szellemére nagy „szükségünk van.“ Valójában ezek jelentékeny szavak, különösen, ha tekintetbe vesszük, hogy azokat egy tanuló intézte számos tanuló társaihoz, s hogy e nyilatkozatot élénken megtapsolták. Egy katolikus mondta e szavakat, nem csodálkozunk, hogy nem hiszi, hogy a kereszténység, mint dogma új életre keljen, hisz a katolikusok megszokták, hogy a katholicizmust a kereszténységnek tartásák. De több és jelentékenyebb az, miszerint azt állítja, hogy legalább a Krisztus szellemét bírunk kell. És ez nagyon is lényeges. Mondhatni, hogy az ifjak, valamely inkább vagy kevésbé mély emotio által ösztönözve tették e határozatlan nyilatkozatot. Meglehet. De az is igaz, hogy nagy vívmány, hogy az emberek — miként maguk kijelentették, elszorulva érzik magukat a materializmus szűk körében és bevallják a tulvilág után való vágyakodást. Továbbá jegyezzük meg, hogy csak az erkölcsi ébredés jelenségeiről beszélek és a jelzettek jelenségeket iskoláink ifjusága köréből hoztam fel. És éppen azért, mert az értelmes, életteljes ifjuság közt találtam, bátran állíthatom, hogy bátorító jelenség. Azt hiszem, hogy minden tisztán látó, szemlélő ezt egy jobb, komolyabb, emelkedettebb, erkölcsösebb, s annál fogva vallásosabb jövő zálogának tekinti. És ha a tanulóktól a tanárok felé fordulunk, sokkal szilárdabb, sokkal becsebb biztosítékokat találunk, a mint ez természetes is, midőn oly emberekhez fordulunk, kiknek már tapasztalataik vannak az életről. Ott van például Desjardens Pál, egy egyetemi fiatal, felvilágosodott, kutató szellemű tanár, ki az emberi szellem mélységeibe hatolt, hogy ott az új élet forrását felfedezze. Azt mondták róla, hogy az erkölcsi és vallási megifjodás psychologussa, s annak apostola akar lenni. Ő maga erősen hiszi, hogy most egy józan, tiszta moral újra születésénél állunk, annak a régi jó moralnak, mely mindig igaz, mindig hathatós, az újra születésén. Halljuk őt magát. „A világ viszszatért arra a pontra, melyen a megszületett kereszténység találta, s sokszor, miután a latin szent atyákat olvasom, ugy tetszik nekem, mintha kortársaimat hallanám beszélni. Azon undorodás a realismustól, azon szomjuhozása a csodásnak, a benső egyetértés szükségességének azon érzete. Ezeket a szavakat: *kegyelem, bűn, megváltás*, ugy kezdik meghallani, miként eddig nem tették. A lelkek készséggel fogadják a vezérletet. Csak ezt kell nekik mondani: próbáljátok meg ezt, vagy amazt s nyugalmat találtok. Meghallgatják.“ Valójában, ez a gondolkozó fő Páris egyik nagyobb, és legkomolyabb lapjában meg is adja az utasításokat azoknak a lelkeknek, kik érzik az ideál szükségét, azoknak a sziveknek, melyekben az emberiség szeretete lüktet, szóval mindazoknak, a kik a szó valódi értelmében emberek akarnak lenni. Nagy hasonlatosság van az ő és szent Pál felfogása között az új életről. Az ember nagysága szerénte, valamint szent Pál szerént abban áll, hogy érezze kicsiny voltát, hordozza erkölcsi nyomorúságát. Az erkölcsi megújulást szerénte is magunkon kell kezdenünk, hogy szabaduljunk meg az önzéstől és éljünk másokért. „Minden gondolkodó embernek — mondja ő — ma eljő teen-

dője, hogy szabaduljon az önzéstől, fejlessze lelkét. És hogy ne kételkedhessünk a vallásos érzelemről, mely lelkesíti és arról a szerepről, mely szerénte az új életben a vallásra vár, így folytatja: „Tudjátok meg, hogy valami dogmatikusnak, határozottnak, de minden esetre csak a szereteten alapulónak kell kifejlődni azokból az ellenmodásokból, melyek korunkban előfordulnak. — — Ma is a vallás tartja kezében a természetünkben mutatkozó ellenmondások kulcsát.

Mint fennebb mondám, itt Desjardinsel egy határozottabb, állandóbb gondolatot — mondhatnám — vallási gondolatot találtunk: Lehet, hogy ez Desjardinsnál tisztán elméleti munka és jelenség; de annyi igaz, hogy az ifjú tanárnak, a ki egyszersmind jeles író, a felfogása határozottan szakít azzal, a mit mi olvasni szoktunk. S jegyezzük meg, hogy ezek az emelkedett, erkölcsi gondolatok egy irodalmi bírálati cikkekben vannak.

Nem egy-e azok közül a szerencsés jelenségek közül, melyekről szóltam.

Ezt a két példát azért idéztem, mert mind a kettő kiválóan felkeltette a közfigyelmet. A munka, melyet Desjardins a Journal des Debatsban folytat élénk rokonszenvet és szenvedélyes ellenmondást keltett fel. Több jelentékeny tény azt mutatja, hogy munkálkodása nem csak hasztalan, hanem hasznos gyümölcsöket fog teremni. Másokat is idézhetnék, kik hasonlóan e célra törekednek, sőt egyletekre is hivatkozhatnék, melyeknek célja a közerkölcsiség emelése. Mind ezek mellett megemlítem, hogy a kormány szigorú intézkedéseket bocsátott a vidéki közigazgatási közegekhez a pajzán irodalmi művekre vonatkozólag. És ha azt kérdi ön tőlem, hogy mi a lényeges következése és sikere ezeknek a különböző kezdeményezéseknek, azon megjegyzéssel felelnék, hogy én csak azoknak a kedvező tényeknek a jelzésére szorítkoztam, melyek után kedvező eredményt várhatunk. Azonban a reménynél több van, már gyümölcsök is vannak. A pajzán regények ma már nem oly kapósak, a milyenek voltak csak a legutóbbi időkben is. Ennek a piszkos irodalomnak a kiadói magok bevallják, hogy olvasóik naponta apadnak. Ez is eredmény. Mivel az árú nem keresett, az ugynevezett irodalmárok megszűnnek azt tovább is gyártani. Sőt a mi több, az újabb írók egészen más úton járnak, mint elődeik. Valójában áll, hogy egy év óta több oly kifogástalan erkölcsi irányú regény jelent meg nálunk, melyeket mindenki bátran olvashat. Az is áll, hogy több fiatal költőnél fel lehet találni a finom, emelkedett érzelmet, melyből látni lehet, hogy az ideál után esengenek.

Ezekből a jelenségekből nyilván látszik, hogy nálunk új aera kezdődik, hogy a kigyógyulás menete állandó folyamban van, erkölcsi épségünk rövid időn visszatér. Ki kell azonban mondanunk, hogy habár a baj, mely utálatos és gyalázatos volt, még sem volt oly általános, a minőnek állítani szerették. Kétségkívül voltak nyomorultak, kik pénzszerzés végett piszkos könyveket írtak. De melyik kor és melyik nemzet az, melynek ne lettek volna ily írói! Mindig voltak tisztátalan emberek, s mindig lesznek oly ragályos

emberek, kiket semmi sem gyógyít meg. Nagy szerencsétlenség, hogy a nép durva dolgokon kap s éppen ebben van a veszedelem. A népnek szüksége van a vezetésre; kevésbé művelt szellemével az egészségtelen tápláléknak esik s kevésbé művelt erkölcsisége piszkos aljassá válik.

A piszkos irodalom nem tetszett nálunk egy józan gondolkodó, finom érzésű embernek sem, egyszerűen azért, mert undorodtak attól.

Általán a pajzán könyvek veszedelmesek s igen helyes, hogy felhívtuk azokra a közönség figyelmét. Tisztelet azoknak az erélyes embereknek, kik a veszély szeme közé néztek és a kik készséggel kezdettek annak leküzdéséhez, nekik és fáradozásuknak köszönhetjük, miszerint biztos jelekből állíthatjuk, hogy jobb napok következnek reánk. Igén erkölcsi és vallási ifjodás mutatkozik s biztosan állíthatom, hogy a 19. százév vége kevésbé szomorú és zavaros lesz Franciaországra, mint a milyennek az némely, meglehet érdekelte szöveg hangoztatja.

— Ugy gondolom pár évvel ezelőtt figyelmeztettem volt önt Boissier Gáston két kötetes művére, melyeknek címe: „A római vallás Augustustól az Antoniusokig“ Akkor fel kellett említenem azt az érdeklődést, melyet e munka felkeltett és azt a világosságot, a melylyel a tudós tanár a legnehezebb s néha a legzavarosabb kérdéseket is tárgyalni tudja. Ez évben annak a munkának folytatásul két kötetet adott ki, melyeknek címe: a pogányság vége. Ez tehát a 4. százra vonatkozó tanulmány, a pogányság és kereszténység nyugoton való végső küzdelmének történelme. E két utóbbi kötet éppen akkora érdeklődést keltett fel, mint a két előbbi. Nem célolok, hogy e művet részletezzem, ily munkákat nem lehet részletezni. De nem hallgathatom el azt a módszert, melyet Boissier követett. Megkísérlették, hogy a Renanéhoz hasonlítsák. Ámde minő ellentét! A mennyire engedi Renan, hogy gyakran igen is tulzó képzelődése elragadja, Boissier éppen annyira komoly és határozott. A mennyire az első szereti és használja a paradoxokat, annál gondosabban tiszteli az utóbbi az igazságot, úgy, a mint az meg van állítva az okmányokban s ezekből a maga előnyére és állításai igazolása végett semmit sem erőszakol ki olyat, a mi nincs bennök. Boissier bámulatosan ismeri azt a kort és társadalmát; fel is mutatta nekünk Cicero és barátai című művében. Ugy látszik, mintha benső viszonyba lett volna azokkal az emberekkel, oly ismerősen beszél róluk. Különösen mikor a negyedik száz emberéről, Constantinról például, Julianusról, Augustinusról beszél, Boissier kimutatja hogy azok az emberek gondolkodásmódjukban mennyire különböztek tőlünk. Mennyiben különbözik a mi lelkünk az ők lelkektől. Azután az ellentétek kiegyenlítéséül feltünteti, hogy azoknak az embereknek a lelke mennyiben hasonlít a mi lelkünkhöz azon kérdések szerint, melyek azokat foglalkoztatták és háborgatták. Valóban úgy van! Azok a bölcselmi és theologiai kérdések, melyek a negyedik száz embereit érdekelték, nagybárra korunk emberéit is érdeklik. Ezek azok az örök problémák, melyeket az emberi nem földi életébe élébe

tűz, a melyekről csak keveset tudunk s többet vágyunk tudni. Ez szükséges törvény, ez maga az élet.

E tekintetben Boissier tanulmányai kiválóan érdekesek. A mit Constantintról mond, meglehet igen kedvezők erre a téritő keresztényre, kiről meg sem tudjuk tisztán, hogy kereszténysége minő volt. Annyi bizonyosnak látszik, hogy a kereszténység terjesztése ügyében tett intézkedéseiben nagyobb szerepe volt a politikának, mint a kereszténységnek; minden tekintetben nagyon ügyes volt, csak azt a saját szerű imát akarom idézni, a melyet a mint látszik, maga irt s a melyet mindenik katonája, lett legyen keresztény, vagy zsidó vagy pogány, minden elmondhatott, annyira határozatlan volt. S ez a negyedik százévban történt.

Kiválóan a hittagadónak nevezett Julianus arczképe vall mesteri kézre. Ebben Boissier lelkesült volt és semmit sem hagyott azoknak, kik ezt utána tárgyalni fogják. Boissier tisztán kimutatja, hogy Julianus, a ki meg akarta semmisíteni mind azt, a mit Constantin csinált, nem volt az a hittagadó, a kit a katolikus egyház anathemával sujtott, sem a lelkiismeret szabadságának Voltaire által magasztalt apostola, sem műkedvelő művész, a minek némely historicus napjainkban tartja.

Julianus hívő lélek volt, de hitében vak és babonás volt, oly lélek, kit néha a bölcselmi szemlélődés is megszállott; egészben véve korlátolt szellem. Boissier szerint valamint a vallásban, úgy a politikában reactionarius. De mivel derék, nemes és őszinte volt, modorával inkább rokon, mint ellenszenvet keltett az emberekben. Küzdeni akart kora áramlata ellen, mely az embereket a kereszténység felé vitte; de elmerült abba. Hányan vannak, a kikkel ez történt, a kiket pedig még igazolni sem lehet.

Mikor azokat a kérdéseket hozza fel, melyek a negyedik százévban a lelkeket foglalkoztatták, a dogmatikai és vallási kérdéseket csak megemlíti a nélkül, hogy tárgyalná, hanem gondját az irodalmi és bölcselmi nevelésre fordítja. Teljesen körvonalozta, valamint a görög-római, ugy a keresztény nevelést. Mindenek előtt azt az indokolatlan ellenzést, melyet némely egyházi atyák, például Tertulianus a görög-római irodalom ellen tanusítottak, a kik mindent rosznak és ördögösnek találtak a pogány irodalomban. Ő és a kik ugy gondolkoztak, mint ő, nem vették észre, hogy mind azt a klasszicizmust, a mely bennök volt, éppen attól az irodalomtól kapták, a melyet elátkoztak. A nyelv, a melyet beszéltek, a civilizatio, a melyben éltek, sőt predikálások szükségessége is mind a görög-római műveltségre utalta őket. Hogy a keresztény szellemnek azt a civilizatiót felfrissíteni, erkölcsössé tenni és inspirálni kellett, az igaz, de az is lehetetlen, hogy a keresztény elvek mellözhetők volna a görög-romai irodalom; nekik tehát a kereszténységet egyeztetni kellett a pogánysággal. Ez a kiegyezés elkerülhetetlen szükségesség volt; a negyedik százévban igen fényesen és termékenyítőleg hajtották azt végre a Chrysostomusok, Basiliusok, Jeromosok és Augustinusok. De ismétlem: Boissier nem ment be a

kérdésnek e részébe. Mindenek felett az ifjuság irodalmi nevelését tárgyalja részletesen és érdekesen, feltünteti azt a fuziót melyből, a modern világ kifejlődött.

Nem lehet állítani, hogy a keresztény elem, meg a görög-római műveltség a mai civilisációban is egységben volnának. De küzdelmek termékeny. E két szellem mérlegeli egymást. Ha szabad így szólanom, a laikus szellem Görögországnak és Rómának a gyermeke, a szabad tudománynyal és szabad intézményekkel, másfelől a vallásos, keresztény szellem, melynek a látható világon túlvaló ideálja van, és a mely örökkévalóságra aspirál. Az első bámulja a természet törvényeit, sőt csaknem imádja, a másik magasabbra, messzibbre tör. De ennek a keresztény szellemnek is szüksége van a laikus szellemre, hogy ez amazt a valóságra figyelmeztesse, melyről néha megfeledekzik, és hogy meggátolja, nehogy valódi erkölcsiség és gyakorlati haszon nélkül való theokrátiába essék. Az oly élénk negyedik százévtől kezdődőleg a két szellem közti harcz soha és sehol sem szünt meg uralkodni, és némileg a haladás iránytűül szolgálni. És éppen ezért, e két szellemnek versenye okán kell a modern civilisationak kikerülni a pogány civilisatio hanyatlását.

Mi ebben a harcban az állandóságnak hatalmas tényezőjét találjuk. A görög-római és keresztény szellem egyesülésében oly ruganyosságot találunk, hogy bár miként tévedjék néha az egyik vagy a másik, végül mégis egyensulyba jönnek. Ezek a gondolatok nagyon biztatók a keresztény világ jövőjére. El kell ismerni, hogy ámbár Boissier a könyvében részletesen nem foglalkozik e nézettel, a melyet nyilváníték, de azt mégis feltüntette; és éppen ezért kedvelik annyira e könyvet a komoly szellemű emberek, a kiket érdekel az emberiség multja, és a kiket foglalkoztat annak jövője. Nem tudom, kellő ismeretet adtam-e e könyv olvasásának érdekes voltáról. Nagyon óhajtom, hogy úgy lett legyen, mert megérdemli.

CHARRUAUD.

IRODALMI ÉRTESÍTŐ.

Ferencz József unitárius püspök „Unitárius Káté“-ja külföldi érdeklődő német körök óhajára, nemsokára német nyelven fog megjelenni. A kitünő munka fordítása már nagyobrészt készen is van s jövő évi január hónapban fogja a sajtót elhagyni.

Unitárius kis könyvtár. Szerkeszti Derzsi Károly, budapesti unitárius lelkész. (V. ker., Alkotmány-Koháry-utca 4. sz.) XLVI—XLVII. füzet. Tartalom: A biblia élete. Ára 10 kr. E kettős füzetben szerző (Gannet C. W. után) a biblia életének következő három korszakát tárgyalja: irodalmi, kijelentési és ismét irodalmi. Az első korszakban a Biblia, mint egy nemzet irodalma jó létre. A másodikban isteni kijelentéssé, vagy ehhez hasonlóvá válik. A harmadikban irodalomná lesz és pedig a világirodalom egy részévé, a mint ezt szerző fejtegetéseiben érdekesen elmondja. Az érdeklődők figyelmébe melegen ajánljuk e kettős füzetet, valamint általában az egész vállalatot, mivel az angol theologiai irodalom sok jeles termékével ismerkednek meg azok, kik e füzeteket figyelemmel olvassák.

A „Prot. Egyh. és Isk. lap“ 35-ik évfolyamára Szóts Farkas szerkesztő külön előfizetésre felhívást bocsátott ki abból az alkalomból, hogy a lapot ezután az eddiginél is díszesebb kiállításban Hornyánszky Viktor (Budapest, V. ker. akadémiai épület) fogja kiadni. A lap szellemi iránya: evangéliumi szabadelvűség. Előfizetési ára 9 frt, hatszáz forintnál kisebb fizetésű lelkészeknek 6 frt, mi félévenként is fizethető. Az előfizetési pénzek Hornyánszky kiadóhoz küldendők. A jelesen szerkesztett szabadelvű protentáns lapot ajánljuk.

Az Athenaeum Kézi Lexikona. A tudományok enciklopédiája különös tekintettel Magyarországra. Szakférfiak közreműködésével szerkeszti Dr. Acsády Ignác, a m. t. a. l. tagja. 4—5 füzet. Budapest, 1891. E magyaros jellegű vállalat jelen füzeteinek anyaga ép oly lelkiismeretes gondnal s hazai viszonyainkra való különös tekintettel van összeválogatva és szakszerűen fel dolgozva, mint az előbbi füzeteké.

A negyven füzetre szabott vállalat két heti, három ives füzetekben jelenik meg; egy füzet ára 30 kr. Megszerezhető minden könyvkereskedőnél s az Athenaeum kiadó-hivatalánál Budapesten.

Beszédek és a theologiai akadémia fejlesztésére vonatkozó dolgozatok. Irta Schneller István, akadémiai igazgató. Pozsony. A szerző sajátja. Ára 1 frt. A kötetnek első része hét beszédet tartalmaz, melyeket szerző az utóbbi hét tanév elején az akadémia megnyitása alkalmával mondott el. A II-ik részben három terjedelmes dolgozat foglal helyet a következő czimeken: Állítsunk